

**ВІКТОР ПЕТРОВ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС
«ПЕРЕБУДОВИ» УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ (1930-ті рр.):
ВНЕСОК В АРХЕОЛОГІЮ**

Автором досліджено маловідомі сторінки інтелектуальної біографії визначного українського вченого-гуманітарія та письменника Віктора Петрова (В. Домонтовича). У статті висвітлено внесок науковця в теорію та практику вітчизняної археології – вивчення трипільської, зарубинецької та черняхівської археологічних культур, питання історії первісності й середньовіччя тощо. Доведено, що В. Петров прийшов в археологію внаслідок реорганізаційних процесів, які охопили радянську науку наприкінці 1920-х – першій половині 1930-х рр., а не в пошуках безпечнішої сфери діяльності, як вважає більшість його біографів.

Ключові слова: В. Петров, інтелектуальна біографія, археологічні дослідження, марксизм, «яфетична теорія», Інститут історії матеріальної культури.

Віктор Платонович Петров (псевдоніми – В. Бер, В. Домонтович, В. Плят та ін.; 1894–1969) – історик, етнограф, археолог, літературознавець, філолог, фольклорист, філософ, громадський діяч та письменник. Ученого, в силу різних життєвих колізій й обставин, було надовго «вилучено» з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його творча спадщина недооцінена та забута.

В. Петров був одним із перших науковців, що закладали підвалини радянської археології в 1930-ті. Але його тогочасна діяльність залишається малодослідженою й по сьогодні. На початку 1930-х рр. археологія потрапила в сферу наукових зацікавлень В. Петрова. З 1933 р. він працював науковим співробітником, а з 1939 р. завідувачем сектору дофеодалної і феодальної археології Інституту історії матеріальної культури УРСР (з 1938 р. – Інститут археології АН УРСР) [78, с. 4]. У штаті Спілки інституцій історії матеріальної культури (з 1934 р. Інститут історії матеріальної культури) науковець опинився не з власної волі, а внаслідок ідейних та структурних перетворень, які охопили радянську науку в другій половині 1920-х, а особливо в першій половині 1930-х рр.

З середини 1920-х у радянську археологію прийшло нове покоління вчених, яке розпочало методологічну перебудову науки. Марксистська концепція історії суспільства вперше була прийнята на озброєння саме археологами. Лідерами тут були московські дослідники, учні видатного російського археолога В. Городцова – А. Арциховський, О. Брюсов, С. Кисельов, А. Смирнов. Вони, озброєні ідеями академіка М. Покровського, який на той час очолював радянську історичну науку, розпочали затвердження в

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

археології марксистських методологічних принципів. Якоюсь мірою їх впевненість у приматі виробництва й, особливо, техніки, зацікавленість знаряддями праці стимулював і сам В. Городцов [12, с. 18].

Згодом лідерство в перетворенні науки перебрали на себе лєнінградські вчені – нове покоління співробітників Державної академії історії матеріальної культури (ДАІМК). Нові лідери згуртувалися навколо визначного вченого-лінгвіста, сходознавця та археолога академіка М. Марра (історики – С. Биковський, Ф. Кипарисов, археологи – В. Равдонікас, П. Єфименко, М. Артамонов та ін.) й почали перебудовувати археологію. Відбувалося це у надзвичайно напруженій ситуації. Більшовики завершували НЕП, в СРСР проводилася тотальна колективізація, в Україні згорталася політика українізації й усе це супроводжувалося масовим розкуркулюванням та репресіями. Археологів та краєзнавців, які мали на той час велику кількість організацій по всій країні, звинуватили у підтримці націоналізму та місцевому патріотизмі, що шкодить загальнонародним та загальнонаціональним інтересам. Багато з них було репресовано за їх любов до рідного минулого та прагнення зберегти національний культурний спадок [12, с. 20].

«Револуція в археології» відбувалася протягом першої половини 1930-х рр. З початку дослідники-марксистки намагалися просто застосовувати загальні принципи марксизму в інтерпретації археологічних матеріалів, але згодом сутність марксистського перетворення археології стала уявлятися ширше. 1929 р. з системи вищої партійної освіти на керівні посади у ДАІМК було призначено Ф. Кипарисова, а згодом й С. Биковського, які були професійними революціонерами й своїм основним завданням вважали затвердження в «історії матеріальної культури» методології марксизму-ленінізму. Саме на них орієнтувалося перша генерація радянських археологів Ленінграду (В. Равдонікас, П. Борисковський, О. Бернштам, Є. Кричевський, І. Смирнов та ін.) і Москви (А. Арциховський, О. Брюсов, С. Кисельов, О. Смирнов, згодом Б. Рибаків та ін.). Після запеклих дискусій про принципову можливість реконструкції суспільно-економічних формацій за рештками матеріальної культури, радянські науковці декларували продуктивність застосування до «історії матеріальної культури», у якості її марксистського обґрунтування, «яфетичного вчення про мову» М. Марра або «теорії стадіальності» [15, с. 427].

Імплантація «яфетичної теорії» в археологію стимулювалася й тим, що академік М. Марр у 1919–1934 рр. очолював провідну археологічну інституцію – Академію історії матеріальної культури. М. Марр, який вважав, що «яфетична теорія» охоплює всі мови світу, поставив питання про поєднання мовознавства з історією матеріальної культури та суспільства. Нова комплексна наука отримала назву «яфетидологія» [15, с. 362].

В археологію «вчення про мову» входило через проблематику етнічної історії (критика дифузійністських концепцій, гіпотез про завоювання та впливи). Глотогонічна теорія акцентувала на автохтонному розвитку народів і протиставлялася міграційністським концепціям західних учених [12, с. 21]. Згодом терміну «археологія» було протиставлено – «історія матеріальної

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

культури». Стверджувалося, що археологія та етнографія це не самостійні науки, а лише допоміжні історичні дисципліни. У зв'язку з цим дослідження соціального ладу, господарства, побуту давньої людини – завдання нової науки – історії матеріальної культури. Таким чином, за пропозицією М. Марра, С. Биковського та ін., 1932 р. у Ленінграді на Всеросійській археолого-етнографічній нараді було прийнято рішення про «скасування» археології та етнографії [13, с. 56-57]. Серед українських археологів також знайшлися прибічники цих ідей – Ф. Козубовський та І. Соколов [14, с. 110-111].

Корінні зміни в науці торкнулися й України. 1933 р. було створено Спільку інституцій матеріальної культури при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) яка об'єднала ліквідовані академічні установи: Всеукраїнський археологічний комітет, Етнографічна комісія, Кабінет антропології та етнології, Музей археології, Культурно-історичну комісію та кафедру передісторії. У зв'язку з цим зі складу керівництва закладу було усунуто «класово-ворожі елементи». Отже, В. Петров як співробітник колишньої Етнографічної комісії увійшов до складу новоствореної установи.

1934 р. Спільку було реорганізовано в Інститут історії матеріальної культури (ІМК) ВУАН (з 1938 р. Інститут археології АН УРСР). Одним із основних завдань, що ставилися радянською владою перед реорганізованою інституцією, було засвоєння спадщини класиків марксизму-ленінізму та впровадження догматів нового вчення в українську науку.

Репресії 1929–1934 рр. фактично винищили кваліфіковані кадри й призвели до розгрому української археології. Тому твердження ряду біографів В. Петрова, що він прийшов в археологію адже вона була безпечнішою за інші види наукової діяльності є безпідставними. В Україні протягом другої половини 1930–1940-х рр. фактично було створено новий колектив науковців, у тому числі й за рахунок новоприбулих учених з інших республік СРСР. Згодом провідними археологами Києва стали ленінградці Л. Славін, П. Єфименко, С. Бібіков, з Середньої Азії приїхав О. Тереножкін, В. Генінг – з Уралу [12, с. 65-66].

У 1930-ті рр., працюючи в ІМК, В. Петров, як і багато інших дослідників, був прихильником глотогонічної теорії [81, с. 176]. Науковець, слідом за академіком, наполягав на вирішенні питань етногенезу будь-якого народу за допомогою комплексного підходу використовуючи дані лінгвістики, археології, історії та етнографії. Взагалі під впливом ідей М. Марра радянська наука перебувала довгий час – протягом 1920-х–1950-х рр.

Доля В. Петрова склалася так, що внаслідок тих процесів які відбувалися в тогочасній радянській науці, він опинився в археології (точніше – історії матеріальної культури). Утім питання давньої історії, й, зокрема, України його цікавили й раніше. «Історія матеріальної культури» та марксизм відкрили для нього нові обрії, зацікавлення, перспективи дослідницької діяльності. Він почав вивчати проблеми соціально-економічної історії в цілому, України та Східної Європи зокрема (соціальний лад, господарство, побут давньої людини). Згодом його інтереси зосередились на вивченні підсичного землеробства. Рівень підготовки одразу дозволив В. Петрову увійти в русло досліджень нової

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

проблематики й стати «конкурентоспроможним» дослідником. Будучи ученим-універсалом, він вдало застосовував міждисциплінарні підходи у своїх працях [8, с. 95].

Особливу увагу В. Петрова починає привертати народна творчість і побут первісної епохи. Маючи великий запас спостережень з українського, російського та світового фольклору, оперуючи цікавими фактами, він у ряді своїх робіт досить переконливо доводив, що форми художньої творчості первісної епохи визначалися не одними тільки конкретними обставинами життя людини, а також і характером первісної ідеології, системою поглядів на світ, природу, суспільство. Ці та близькі до них проблеми вчений ставив і вирішував у своїх роботах – «Вогнезрубна система хліборобства та хліборобський культ вогню» [25], «3 студій про передкласове суспільство (Ловецькі і хліборобські культури)» [26], «К вопросу о генетическом изучении охотничьих игр» [27] та ін., а також «Русская крестьянская сказка и идеология родового общества» [28] (залишилася неопублікованою). Очевидно, що В. Петрова в той час мало влаштовували надто схематизовані перші спроби істориків-марксистів висвітлити історію первісного суспільства [16; 74]. Отже, він вдається до студій відповідної літератури, вивчає етнографію народів у яких зберігся родовий лад або його елементи, заглиблюється у конкретний етнографічний та археологічний матеріал [29; 30].

Свої перші археологічні дослідження В. Петров розпочав у 1930-і рр. Так, 1934 р. він брав участь у розкопках на Житомирщині поблизу села Райки [4]. Невелике слов'янське місто XI–XIII ст. (Райковецьке городище) було майже повністю розкопане археологом Т. Мовчанівським. Матеріали здобуті під час розкопок дали можливість реконструювати повсякденне життя воєнно-феодалного замку, зробити цікаві спостереження щодо його господарства та соціальної структури населення, наочно побачити картину загибелі захисників та мешканців міста під час Батієвої навали. Т. Мовчанівський, за матеріалами розкопок написав низку статей та підготував монографію «Райковецьке городище». Проте, в 1938 р. його заарештували та розстріляли, звинувативши у причетності до антирадянської націоналістичної організації. У 1944 р. в Інституті археології було вирішено, що працю «ворога народу» під своїм ім'ям надрукує хтось із співробітників слов'янського відділу. Що й було незабаром зроблено [75, с. 384-385]. Книга побачила світ у 1950 р. [11].

В. Петров безпосередньо вивчав цю пам'ятку, вів щоденник [5; 6], а згодом намагався осмислити все побачене та втілити свої думки в неопублікованих нотатках кінця 1930-х рр. [31]. Оригінальний археологічний матеріал став основою для побудови В. Петровим цікавих теорій ранньосередньовічної історії Східної Європи. Дослідник вважав Райковецьке городище феодальною садибою, місцем перебування феодала, його дружини, челяді, ремісників, подібним до кам'яних замків західноєвропейських баронів. Доказом феодальної природи цього міста він вважав наявність знахідок залізних наральників, що свідчило про поширення орного землеробства. Відповідно авторської схеми підсіка є характерною для родового ладу з його язичницькими віруваннями, а орне землеробство свідчить про те, що основним виробником стає дрібний селянин –

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

об'єкт феодалної експлуатації. Становлення феодалізму, в його баченні, не є спрощеним. Згідно ленінської тези про «зигзагоподібність» історичного процесу В. Петров робить висновок: «У Придніпров'ї IX–X ст. родовий лад розкладався не раз і не раз відроджувався» [31, арк. 34–35]. Процес феодалізації довгий час зумовлювався природним фактором – послаблення контролю феодала над населенням було тісно пов'язано зі збереженням у віддалених лісових районах великих родів, які практикували підсіку. У зв'язку з цим вчений формулює програму необхідних досліджень в трьох основних напрямках: 1) скласти каталог «кам'яних феодалних замків» IX–XII ст.; 2) проводити археологічні розкопки не тільки городищ, а й селищ; 3) вивчати структуру феодалного замку та його топографію, адже остання свідчить, чи контролював феодал навколишні селища [31, арк. 36, 177–188].

Хоча окремі проблеми вогнезрубного землеробства та розкладу родового ладу вже неодноразово опинялися в полі дослідницької уваги вченого [32; 33; 34; 35], їх концептуальне значення для становлення феодалізму представлено було вперше. Водночас В. Петров продовжує вивчати перехідні етапи від роду до великих родин, а потім до сусідсько-територіальних общин, в тому числі й на прикладі давніх германців, узагальнює широке коло джерел та праць німецьких учених (Г. Кунов, Г. Брунер, Н. Абер) [36, арк. 53–81, 82–130]. Згодом деякі думки будуть розвинені в його праці «Підсічне землеробство» (1968).

Наступний блок теоретичних проблем формується В. Петровим навколо дискусій про особливості історичного шляху Східної Європи в порівнянні з Західною, яка супроводжувала в тогочасній історіографії утвердження формаційної теорії. Вчений постає прихильником думки, що виникнення феодалізму на Заході та Сході має однакові закономірності, які полягають у поєднанні варварського та античного світів. Для формування доказової бази він закликав «прорвати» «пільму» руських та візантійських письменників і орієнтуватися на античні джерела, археологічні та лінгвістичні дані, зважити на аналогічні обставини для Східної Європи [37, арк. 85]. Великого значення науковець надав речовим знахідкам із виразними рисами римської доби, що було винайдено безпосередньо під шаром феодалної доби Райковецького городища. Більш того, ознайомившись з доробком Ф. Енгельса з історії давніх германців [38; 39], В. Петров стверджував, що археологічний матеріал Східної Європи підводить до тотожних висновків класика – «замість «франк» ми можемо взяти «слов'янин»» [31, арк. 42].

Таким чином, В. Петров у другій половині 1930-их рр. формує власний погляд на закономірності історичного розвитку Східної Європи в руслі марксистсько-ленінської методології.

Крім того, зацікавлення вченого були також пов'язані з трипільською культурою, хоча спектр його наукових інтересів був значно ширшим. У 1936 р. В. Петров досліджував трипільське поселення Городськ на Житомирщині [40]. У результаті вчений виділив й інтерпретував пізньотрипільські пам'ятники, так званого городського типу. Також дослідник звернув увагу на широке коло зв'язків жителів поселення з віддаленими регіонами території розселення носіїв

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

трипільської культури. Так, на думку В. Петрова, отримана під час розкопок інформація уточнює «трипільські» зв'язки «неолітичного» Червоногорського поселення, фіксує наявність пізньотрипільської культури по р. Тетерів, а також указує на взаємини між Причорномор'ям і притоками північної смуги середнього Дніпра [41]. Згодом це поселення досліджувалося ленінградцем Є. Кричевським (1937) та киянином М. Макаревичем (1939–1940) [10, с. 127].

У 1937–1939 рр. В. Петров працював у Трипільській експедиції Інституту історії матеріальної культури на поселенні Коломийщина I, де керував окремими розкопками [42–44]. Ця археологічна пам'ятка розташовувалася біля с. Халеп'я на Київщині й була відкрита та досліджувалася ще В. Хвойкою. У 1932 р. київські археологи С. Магура та К. Коршак розпочали широкомасштабні розкопки цього поселення. У 1934 р. в експедицію були запрошені співробітники Державної академії історії матеріальної культури Т. Пассек та Є. Кричевський. Також у розкопках брали участь українські археологи Н. Кордиш, М. Макаревич та М. Сугак. Поселення було досліджено повністю. Тут було застосовано методику розкопок великими площами, які мали на меті повне дослідження поселення. Фауну виявлену під час розкопок, дослідив І. Підолічка [9]. Утім, 1937 р. С. Магуру й К. Коршака заарештували та розстріляли. Експедицією з цього часу керувала Т. Пассек. У 1940 р. у збірнику «Трипольская культура» було опубліковано звіт про розкопки. Імена репресованих українських археологів, із зрозумілих причин, тут не згадувались [80, с. 107–108].

В. Петров одним з перших звернув увагу на наявність у трипільської культури поселень-гігантів. Розмірковуючи про великі розміри поселення Володимирівка, він був абсолютно впевнений в тому, що в даному випадку село почало переростати в місто. Згодом учений вивчав й релігійні уявлення трипільців [41]. Так, досліджуючи скіфську релігію і міфологію, разом із дослідником трипільської культури М. Макаревичем, він визначив у антропоморфній пластиці раннього етапу трипільської культури зображення змієної жінки та пов'язав його з образом змієної Богині зі скіфської генеалогічної легенди. Крім того, В. Петров вважав, що трипільці не можуть бути безпосередніми предками українців. Однак, на його думку, вони залишили багату спадщину в економічному і духовному житті місцевого населення [3, с. 101].

1939 р. В. Петров керував роботою Лубенсько-Черкаської археологічної експедиції ІА АН УРСР [45]. Поблизу м. Лубни планувалися дослідження неолітичного поселення та рештків курганів в урочищі Лиса гора. Утім, коли члени експедиції прибули на місце розкопок й оглянули місцевість, зважаючи на низку обставин, було прийнято рішення відкласти вивчення запланованих об'єктів до наступного року. Вчені провели розвідувальні розкопки (шурфовка) на урочищі «Вали», садибах двох місцевих жителів та території Бернардинського монастиря. Під час роботи було досліджено кілька різночасових пам'яток – залишки фортифікаційних споруд XVII–XVIII ст. (В. Петров припустив, що вони були споруджені за «петровських часів» у «шведську війну»), рештки поховання,

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

а також було зібрано матеріал датований від «дофеодальних часів», Київської Русі й до XVII ст. [45, арк. 7-8].

В. Петрову належить пріоритет й у вивченні відкритої видатним українським археологом В. Хвойкою культури «полів поховань», пізніше відомої під назвою зарубинецької (III ст. до н. е. – II ст. н. е.) та черняхівської (III–V ст. н. е.). В. Хвойка запропонував першу археологічну та історичну інтерпретацію цих культур з позицій автохтонізму та пов'язав їх із слов'янами. В. Петров продовжив «лінію» В. Хвойки щодо інтерпретації цих культур. Також вчений докладав чимало зусиль до вивчення та впровадження в науковий обіг спадщини В. Хвойки та інших своїх попередників.

Культура полів поховань після досліджень В. Хвойки на вітчизняному ґрунті не отримала широкого вивчення. Утім, продовжувалося накопичення нових матеріалів внаслідок археологічних досліджень С. Гамченка, І. Самойловського, П. Козаря, М. Макаренка, П. Смолічева, М. Рудинського та ін. Масштабними у довоєнний час були роботи пов'язані з будівництвом Дніпрельстану, які дали нові відкриття могильників та поселень цієї культури [7].

Загалом інтерес до вивчення культури полів поховань в радянській науці дещо зменшився та був перенесений в ідеологічну площину після того як у німецькій археології на початку XX ст. отримала визнання теорія міграціонізму [21, с. 16]. Згідно міграціоністських концепції німецьких учених, поява нових культур пояснювалась переселеннями окремих колективів людей, які перенесли матеріальну культуру на нові місця у готовому вигляді. Так, П. Райнеке, розглянувши матеріали з могильника поблизу с. Зарубинці, встановив близькість елементів його матеріальної культури з аналогічними речами могильників у пониззі Вісли. На основі цих даних дослідник зробив висновок, що наприкінці I тис. до н. е. – початку I тис. н. е. з території Нижньої Вісли до Північного Причорномор'я просувалося східногерманське населення [85]. Подібну позицію відстоював Г. Коссіна, посилаючись на нові археологічні знахідки 1920-1930-х рр. на Десні та Східній Галичині. Носіями цієї матеріальної культури він вважав бастарнів [84]. Позицію Г. Коссіни, як і більшість німецьких археологів, поділяв Р. Штампус, що здійснював археологічні розкопки на території Польщі, а під час II Світової війни й на території України [86].

К. Такенберг дотримувався точки зору, що могильник біля с. Зарубинці належить скирам, вихідцям з району Середнього Одеру (моноетнічним, нечисельним племенам) [87]. Згодом він відмовився від такого погляду на зарубинецьку культуру. В післявоєнні роки дослідник стверджував, що таку велику територію не могли заселяти лише германці, а тому тубільне населення було тут домінуючим. Утім, К. Такенберг завжди акцентував на наявності германської складової в зарубинецькій культурі [88].

Подібним чином німецькі науковці вирішували й питання етнічної ідентифікації черняхівської культури. Так, П. Райнеке вважав, що її творцями та носіями були германські племена, в першу чергу, готи [85]. Е. Блюме [82], Г. Коссіна та інші припускали, що придніпровські могильники належать гепідам

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

[83]. В. Петров, вступаючи у полеміку із німецькими дослідниками, й, незважаючи на їх авторитетні заперечення слов'янства культури полів поховань, продовжував працювати [46].

У середині 1930-х рр. проблема вивчення культури полів поховань не випадково отримала політичну актуальність в СРСР. Постала необхідність протиставити концепціям німецьких археологів нові підходи, які б змогли спростувати «расову теорію» опонентів і довести «слов'янськість» цих культур. Для цього треба було поставити дослідження вітчизняних археологів на ґрунтовну джерелознавчу основу, як колись це було зроблено в галузі фольклористики та етнографії.

Наприкінці 1930-х рр. В. Петров, який очолював сектор слов'яно-руської археології ІА АН УРСР, став ініціатором створення колективу дослідників для вивчення культури полів поховань, на його думку, безпосередньо пов'язаних з проблемою етногенезу слов'ян.

Перш за все, вважав В. Петров, необхідно опрацювати та видати велику кількість матеріалів, що зберігалися в музеях України, створити фундаментальну базу для подальших археологічних досліджень культур I тис. до н. е. – I тис. н. е. Також одним з найважливіших завдань стало створення археологічної карти культури полів поховань та проведення польових досліджень. За його задумом до друку готувалася серія томів корпусу археологічних матеріалів, що охопив би всю сукупність пам'яток на території України. Редактором серії був В. Петров. Для виконання проекту було створено кілька робочих груп у Києві, Харкові та Львові [19, с. 370].

До війни В. Петров опрацьовував матеріали з колекції Київського державного історичного музею. Над цим проектом, окрім В. Петрова, працювали українські археологи С. Коршенко, І. Самойловський, В. Козловська, Є. Махно. Перший том корпусу «Пам'ятники культури «полів поховань» на території УРСР» був готовий до початку війни. На черзі були археологічні матеріали Житомирського, Білоцерківського, Черкаського і Дніпропетровського музеїв, які уже почали опрацьовувати [19, с. 370]. У 1940–1941 рр. львівським ученим М. Смішком на основі музейних колекцій Львова та власних розкопок активно готувався другий том [47, с. 64; 77, с. 111; 78, с. 259].

Це був перший досвід створення фундаментального зводу археологічних джерел, який виконувався на вищому рівні тогочасних знань. Підготовлені матеріали перешкодила видати війна. Але досягнення цієї групи дослідників стали основою випущених у повоєнні роки декількох томів із серії «Матеріали і дослідження з археології СРСР» [78, с. 4; 79, с. 6; 1, с. 15; 2, с. 190].

Крім того, науковці Інституту археології наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр. активно брали участь в польових дослідженнях культури полів поховань. Так, 1940–1941 рр. українські археологи проводили рятівні розкопки пам'яток, які руйнувалися водами Дніпровського водосховища (озеро ім. Леніна). Також було проведено археологічні експедиції в Нікольському, Федорівці, Ново-Олександрівці [7]. Перед початком війни український археолог

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

К. Раєвський дослідив широку площу поселення Киселево поблизу Одеси та пов'язав його з черняхівською культурою [73]. Роботи були перервані війною.

Наприкінці 1930-их рр. В. Петров підтримував тісні наукові та дружні стосунки з ленінградськими вченими. Він неодноразово бував у Ленінграді, вів переписку з колегами (С. Бібіков, Є. Кричевський, Н. Ємлер та ін.). У 1939 р. він брав участь у конференції в Києві, присвяченій проблемам історії первісного суспільства, яка була організована київськими та ленінградськими вченими [17, л. 23].

Крім того, В. Петрова, єдиного з українських учених, у 1939–1940 рр. ленінградський ІМК запросив взяти участь у написанні колективної монографії з історії первісного суспільства. Наприкінці 1930-х сектор палеоліту та неоліту ІМК розробив проект створення колективної двохтомної праці «Історія первісної культури» [23, л. 1-8]. Радянські науковці мусили написати історію «первіснообщинної формації». Концептуальною основою праці стала схема Ф. Енгельса – перший том отримав назву «Дикість», а другий «Варварство». Перший том складався з десяти розділів («Культура каменного века», «Освоение огня», «Древнейшие формы хозяйства», «Возникновение лука и стрел», «Основы производящего хозяйства», «Поселения, жилища и домашняя жизнь», «Возникновение гончарства», «Возникновение одежды и ткачества», «Развитие общественных отношений», «Духовная жизнь» [17, л. 1-13]. Другий мав чотирнадцять розділів – «Введение. Металлы и их значение в истории культуры», «Основы техники в эпоху варварства», «Формы хозяйства эпохи варварства», «Появление и развитие ремесла», «Обмен», «Война и военное дело», «Поселение, жилище и домашняя жизнь», «Одежда и украшения», «Пища», «Развитие общественных отношений», «Религия, культ и обрядность», «Искусство», «Начатки науки», «Происхождение и история письменности», «Развитие языка и процесс этногенеза» [17, л. 36-78].

В проєкті брали участь переважно ленінградські вчені. Це був потужний колектив дослідників (С. Бібіков, П. Борисковський, О. Брюсов, Н. Берегова, О. Гуцин, О. Золотарьов, Є. Кагаров, Є. Кричевський, О. Окладников, М. Гитлиц, Т. Пассек, О. Рогачев, Ю. Францев) під керівництвом визначного археолога, учня Ф. Вовка П. Єфименка. Вочевидь нова праця з історії первісного суспільства мусила «виправити» «не вповні» марксистську фундаментальну монографію П. Єфименка «Дороговое общество» (1934). В. Петрова до проєкту було залучено як «автора по договору» [17, л. 91-92].

Учений мусив написати для обох томів видання розділи присвячені духовній культурі первісного суспільства. Він підготував план-проспект для першої книги [23, л. 10], який було затверджено на засіданні відділу [17, л. 166-167] й до кінця 1939 р. розділ «Духовная культура» був готовий [23, л. 18-20]. Ця робота на сьогодні залишається ненадрукованою й невідомою переважній більшості дослідників. Вона має обсяг у 136 машинописних аркушів й складається з сімнадцяти параграфів – «Общественно-производительные основы», «Основные черты древне-родового сознания», «К вопросу о магии и анимизме в идеологии первобытно-общинного времени», «Возникновение

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

культу родоначальниц», «Культ бога-родоначальника в греческой мифологии», «Женские антропоморфные фигурки – палеолитические и неолитические изображения матери-родоначальницы», «Зооморфные изображения», «Тотемистические представления древне-родового времени», «Представления о рождении», «Представления о смерти», «Смерть – уход», «Обряд погребения», «Смерть как похищение», «Смерть-пожирание», «Смерть, как изменение» (палеолитические и неолитические захоронения), «Представления о природе. Охота и обряды», «Боги, как олицетворение сил природы» [48].

Для другої книги В. Петров почав працювати над планом-конспектом свого розділу. Так учений передбачав висвітлити такі цікаві та малодосліджені на той час аспекти первісної культури, як релігія, культу, обрядовість, міфологія, мистецтво, татування та спотворювання тіла, першопочатки науки, лікування тощо [17, л. 166-167]. Нажаль планам дослідника здійснитися не судилося, адже у подальшому задум сектору палеоліту та неоліту ленінградського відділення ПМК реалізувати не вдалося. Імовірно цьому зашкодила війна.

У квітні 1936 р. В. Петров брав участь в сесії Фольклорної секції Інституту антропології, археології та етнографії АН СРСР (Ленінград), яку було присвячено «викриттю фашистської фольклористики». У заході взяли участь науковці з Москви, Ленінграда, Києва, Мінська та ін. міст СРСР. Серед них були й такі відомі вчені як В. Пропп, Є. Кагаров, М. Андреев та ін. В. Петров виступив з доповіддю «Расовая теория в современной германской фольклористике», в якій висвітлив «класову сутність» концепцій антрополога Г. Гюнтера й археолога та лінгвіста К. Шухгардта. Наголошувалося, як використовуються їх праці у пропагуванні фашистських ідей [51, с. 430].

У 1930-ті рр., вчений, щоб довести свою відданість режимові був змушений друкувати ідеологічно витримані статті, в яких перевтілювався в прихильника марксистсько-ленінської методології [49; 50]. Скоріш за все такий стиль поведінки В. Петрова був певною формою тогочасного існування інтелектуала, своєрідна гра з владою – демонстрація лояльності в обмін на життя, свободу, можливість працювати. Втім, цей бік його діяльності не можна вважати наскрізь кон'юнктурним та виконаним на замовлення. Адже більшість його робіт було написано з позицій вченого, а не палкого неофіта-марксиста, на основі великої кількості опрацьованого фактичного матеріалу. Насамперед це стосується праць присвячених критиці теорій німецьких учених Л. Лінденшмідта, М. Муха, Г. Коссіни, Г. Вільке та ін. Окрім необхідних посилок на Леніна та викривання буржуазної науки, що «поставлена на послуги імперіалізму», цим роботам В. Петрова притаманні глибоке знання зарубіжної історіографії та ґрунтовний аналіз концепцій німецьких археологів. В часи тотального контролю над наукою, для радянських дослідників чи не єдиною можливістю долучитися до надбань західної історіографії та поділитися своїми міркуваннями з колегами була «критика буржуазних теорій». Таким чином, це дозволяло В. Петрову з одного боку безкарно «бути в курсі» того, що відбувається в інтелектуальному просторі «ворожого табору», а з іншого демонструвати свою відданість владі.

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

З іншого боку, евристичний потенціал марксизму в дослідженні різноманітних історичних явищ через призму соціально-економічної практики добре усвідомлювався В. Петровим в етнографічних, лінгвістичних та археологічних розвідках [52–72]. Вчення М. Марра також певною мірою сприяло історичним досліддам В. Петрова щодо синхронізації лінгвістики з соціальними процесами та розвитком матеріальної культури. Тут варто відзначити роботу В. Петрова 1937 р. «Мова й історія матеріальної культури (До постави питання про семантичні зв'язки в мові родового суспільства)» [70].

Показово, що в тому ж виданні – «Наукові записки ІМК АН УРСР» (К., 1937) – вміщено «наукову дискусію» з приводу відомих Зауважень щодо конспектів підручників з історії СРСР та Нової історії 1934 р., зроблених тов. Й. Сталіним, С. Кіровим, А. Ждановим (хоча вони давно вже стали «директивними» для радянської історичної науки). До «дискусії» залучилися кийвські співробітники ІМК – В. Петров, Т. Мовчанівський, С. Магура, І. Підоплічка. У своєму викладі В. Петров піддав критиці погляди М. Покровського як антимарксистські й поставив питання про їх коріння в працях відомого німецького економіста, соціолога та історика В. Зомбарта. Втім В. Петров перевів обговорювану проблему в площину необхідності видання археологічних джерел, яке потрібно виконати набагато краще від закордонних видань.

Отже, початок 1930-х позначився ідейно-організаційною перебудовою радянської гуманітаристики. В. Петров, як й більшість радянських науковців намагався оволодіти марксистсько-ленінською методологією, застосовував її у своїх наукових дослідженнях. Внаслідок реорганізаційних процесів, які охопили радянську науку В. Петров розпочав свою діяльність в галузі археології, що відкрило для нього нові дослідницькі можливості та перспективи. Він, будучи не лише кабінетним ученим, а й здібним ученим-польовиком зробив помітний внесок у довоєнну археологію. Так, він чимало зробив для вивчення пам'яток трипільської археологічної культури й був прибічником розкопок широкими площами, що дозволяло якомога повніше дослідити об'єкти. Науковець одним з перших звернув увагу на трипільські протоміста (наявність поселень-гігантів, які починали переростати в міста), виділив й інтерпретував пізньотрипільські пам'ятники, так званого городського типу тощо.

Також об'єктом уваги В. Петрова як археолога та історика стали зарубинецька та черняхівська культури, які, на його думку, були тісно пов'язані з слов'янським етногенезом. У своїх дослідженнях цих культур В. Петров намагався продовжити лінію В. Хвойки й вважав їх автохтонними. Науковець як керівник сектору слов'яно-руської археології ІА АН УРСР уперше в історії вітчизняної археології став автором ідеї та ініціатором проекту створення колективу дослідників для вивчення зарубинецької та черняхівської культур. Група науковців очолена В. Петровим розпочала масштабне опрацювання й підготовку до видання корпусу археологічних матеріалів та археологічної карти. Для радянської науки це був перший досвід подібної роботи. Підготовлені матеріали перешкодила видати війна.

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

У цей час В. Петров проводив й історичні студії. Так, він вивчав історію первісного суспільства. Дослідник зробив помітний внесок у вивчення архаїчних форм землеробства, зокрема такої малодослідженої проблеми як підсічне землеробство. Він першим визначив концептуальне значення вивчення форм землеробства для розуміння становлення феодалізму у Східній Європі. Відповідно його схеми підсіка була характерною для родового ладу з його язичницькими віруваннями, а орне землеробство свідчить про те, що основним виробником стає дрібний селянин – об'єкт феодальної експлуатації.

Дослідницьку увагу В. Петрова привертала й культура первісної епохи. Науковець, маючи високий рівень теоретичної та практичної підготовки, у своїх дослідженнях вдало використовував археологічні, етнографічні, фольклорні та історичні джерела. В цілій низці своїх робіт він доводив, що форми художньої творчості первісної епохи в значній мірі визначалися не одними тільки конкретними обставинами життя людини, а й характером первісної ідеології, системою поглядів на світ, природу, суспільство. Як визнаного знавця ідеології доби первісності його було запрошено до участі у проекті лєнінградських дослідників щодо підготовки колективної монографії «Історія первісної культури».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев В. М. Скіфська генеалогічна легенда в інтерпретаціях Віктора Петрова / В. М. Андреев // Південний архів : зб. наук. пр. Історичні науки. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 31/32. – С. 15–29.

2. Андреев В. М. Віктор Петров : «скіфський сюжет» інтелектуальної біографії / В. М. Андреев // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 190–202.

3. Андреев В. М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії вченого : монографія / В. М. Андреев. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – 476 с.

4. Археологічні дослідження городища XI–XIII ст. в с. Райках в 1934 р. Довідка, видана Петрову В. П. в тому, що він являється учасником Райковецької експедиції з 27.VIII по 3. X. 1934 р. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (м. Київ) (НА ІА НАНУ). – Ф. ПМК / Археологічні дослідження с. Райки (1932–1934 рр.). – Спр. 48. – Арк. 3.

5. Археологічні роботи по дослідженню городища в с. Райках, діл. 8. W. Дитинець. Петров В. П. Картковий щоденник. Райки. 22.IX–26.IX. 1934. Автограф укр. мовою, олівцем (1– 4 картки) // НА ІА НАНУ. – Ф. ПМК / Археологічні дослідження с. Райки (1932–1934 рр.). – Спр. 29. – Арк. 1–4.

6. Археологічні роботи по дослідженню слов'янського городища XI–XIII ст. в с. Райках в 1934 р. Петров В. П. Щоденник розкопів, с. Райки. 24.IX–30.IX. 1934 р. (1 зошит) // НА ІА НАНУ. – Ф. ПМК / Археологічні дослідження с. Райки (1932–1934 рр.). – Спр. 37. – Арк. 88–112.

7. Брайчевская А. Л. Черняховские памятники Надпорожья (по материалам раскопок и разведок И. М. Фещенко, А. В. Бодянского и автора) /

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

А. Л. Брайчевская // Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). – М. ; Л., 1960. – № 82. – С. 148–191.

8. Брайчевський М. Ю. В. П. Петров – учений-універсал / М. Ю. Брайчевський // Археологія. – 1990. – № 3. – С. 95–100.

9. Відейко М. Ю. Коломийщина I / М. Ю. Відейко // Енциклопедія трипільської цивілізації : [у 2 т.] / голова редкол. Л. М. Новохатько ; голов. ред. М. Ю. Відейко. – К., 2004. – Т. 2. – С. 237–240.

10. Відейко М. Ю. Городськ / М. Ю. Відейко // Енциклопедія трипільської цивілізації : [у 2 т.] / голова редкол. Л. М. Новохатько ; голов. ред. М. Ю. Відейко. – К., 2004. – Т. 2. – С. 127–128.

11. Гончаров В. К. Райковецьке городище / В. К. Гончаров. – К. : Наук. думка, 1950. – 149 с.

12. Клейн Л. С. Феномен советской археологии / Л. С. Клейн. – СПб. : Фарн, 1993. – 128 с.

13. Клейн Л. С. Трудно быть Клейном : Автобиография в монологах и диалогах / Л. С. Клейн. – СПб. : Нестор-История, 2010. – 722 с.

14. Курінний П. П. Історія археологічного знання про Україну / П. П. Курінний. – Мюнхен : Укр. вільний ун-т, 1970. – 140 с.

15. Лебедев Г. С. История отечественной археологии. 1700–1917 гг. / Г. С. Лебедев. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1992. – 464 с.

16. Лозовик Г. Н. История общества : руководство для профшкол, рабфаков и маркскружков. Ч. 1 : Доисторическая культура / Г. Н. Лозовик. – К. : Изд-во Сорабкон, 1924. – 153 с.

17. Материалы по изданию «Истории первобытной культуры» (Проспекты, списки авторов, планы статей), 1939 г. Машинопись, рукопись // Научный архив Института истории материальной культуры Российской академии наук (г. Санкт-Петербург) (НА ИИМК РАН). – Ф. 312. – Оп. 1. – Д. 837. – 174 л.

18. Материалы конференции по ископаемому человеку и палеонтологии в г. Киеве, организованной Институтами археологии АН УССР, АН СССР и Советской секцией Международной ассоциацией по изучению четвертичного периода (Стенограммы заседаний, тезисы докладов, резолюция), 15–18 мая 1939 г. // НА ИИМК РАН. – Ф. 312. – Оп.1. Описание на научно-организационную документацию ИИМК-ЛОИА-ИИМК (1938-2000). – Д. 53. – 262 л.

19. Махно Є. Подвижник науки. Зі спогадів про Віктора Платоновича Петрова / Є. Махно // Українська біографістика : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; редкол. : В. І. Попик (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 366–371.

20. Омельченко В. Українська вільна академія наук у Німеччині та Українська вільна академія наук у США (1945–1988) / В. Омельченко // 125 років Київської української академічної традиції (1861–1986) / за ред. М. Антоновича. – Нью-Йорк, 1993. – С. 84–104.

21. Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы / С. П. Пачкова. – К., 2006. – 372 с.

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

22. Пелех П. [Рецензія] Теорія праці Сковороди і псевдо-Сковородинська теорія «нероблення» Петрова / П. Пелех // Життя і революція. – 1926. – № 8. – С. 55–63. – Рец. на ст. : Петров В. Теорія «нероблення» Гр. Сковороди / В. Петров // Життя і революція. – 1926. – № 4. – С. 49–55.

23. Переписка и справка о подготовке к изданию «Истории первобытной культуры» и выпуска сборника «Советская археология», 1939 г. Машинопись, рукопись // НА ИИМК РАН. – Ф. 312. – Оп.1. – Д. 838. – 25 л.

24. Перетц В. Н. Из лекций по истории древнерусской литературы / В. Н. Перетц ; по лекциям проф. сост. студ. Ал. Б[агрий]. – К. : Типо-литография «Труд» М. В. Ельника, 1914. – 328 с.

25. Петров В. П. Вогнезрубна система хліборобства і хліборобський культ вогню / В. Петров. – К. : Вид-во Всеукр. Академії Наук, 1932. – 60 с.

26. Петров В. 3 студій про передкласове суспільство (Ловецькі і хліборобські культи) / В. Петров. – К. : Вид-во Всеукр. Академії Наук, 1933. – 112 с.

27. Петров В. К вопросу о генетическом изучении охотничьих игр / В. Петров // Советская этнография. – 1935. – Т. 6. – С. 140–177.

28. Петров В. Русская крестьянская сказка и идеология родового общества, 1940 р. Автограф, машинопись // Центральный державный архив-музей литературы і мистецтв України (м. Київ) (ЦДАМЛМУ). – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 18. – 211 арк.

29. Петров В. Родове суспільство евенків (нотатки, виписки та ін.), б/д. Автограф // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 134. – 170 арк.

30. Петров В. Характерні особливості первісного роду (замітки, роздуми, виписки та ін.), б/д. Автограф // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 137. – 180 арк.

31. Петров В. П. Методи визначення могил сарматського періоду (нотатки, замітки та ін.), б/д. Автограф // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 123. – 200 арк.

32. Петров В. / Землеробство Європи феодальної доби / Автограф, машинопис // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 34. – 159 арк.

33. Петров В. Родовий лад на Україні. Ч. I, не раніше 1932 р. [Стаття]. Машинопис // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУ). – Ф. X. – Спр. 3570. – 155 арк.

34. Петров В. П. Вогнезрубна система хліборобства і хліборобський культ вогню / В. Петров. – К. : Вид-во Всеукр. Академії Наук, 1932. – 60 с.

35. Петров В. Підсічне хліборобство в Східній Європі. До проблеми передкласового суспільства / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1934. – Кн. 1. – С. 183–203.

36. Петров В. Записні книжки з записами літературного та етнографічного характеру, б/д. Автограф // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 150. – 131 арк.

37. Петров В. П. Ловецькі грища у гіляків (нотатки, замітки, роздуми та ін.), б/д. Автограф // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 122. – 142 арк.

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

38. Петров В. П. Фр. Енгельс про родовий лад у давніх германців. Монографічне дослідження / В. П. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1935. – Кн. 3/4. – С. 19–73.

39. Петров В. П. Фр. Энгельс о родовом строе древних германцев. К вопросу о земельных отношениях у древних германцев / В. П. Петров // Вопросы истории доклассового общества : сб. ст. к 50-летию книги Ф. Энгельса «Происхождение семьи». – М. ; Л., 1936. – С. 647–690. – (Труды Института антропологии, археологии и этнографии АН СССР).

40. Петров В. П. Щоденник розкопок у с. Городську на Коростишівщині // НА ІА НАНУ. – Ф. ПМК / Поліська експедиція 1936 р. – Спр. 2. – 38 арк.

41. Петров В. П. Поселення в Городську (Розвідкові розкопки 1936 р.) / В. П. Петров // Трипольская культура. – К., 1940. – Т. 1. – С. 339–379.

42. Петров В. П. Щоденники розкопів «трипільської культури» в с. Халеп'є Київської області – 2 зош. олівцем, укр. мов, 1937 р., 174 арк. Кресленники на меліметровці різного розміру // НА ІА НАНУ. – Ф. ПМК / Трипільська експедиція (1934–1936 рр.). – Спр. 172. – 7 арк.

43. Петров В. П. Щоденник розкопів с. Халеп'є, Обухівського р-ну 9.VII–24.VII-1939 р. Автограф укр. мовою олівц., 1939 // НА ІА НАНУ. – Ф. ІА / Трипільська експедиція. – Спр. 23. – Арк. 1–25. 16,5 x 20,5.

44. Петров В. П. Щоденник розкопів в с. Халеп'є. Уч. Коломийщина. Ділянка №17. 1938 р. Рукоп. олівцем. укр. мов., 1938, 66 арк. – Кресленники на міліметр // НА ІА НАНУ. Ф. ІА / Трипільська експедиція. – Спр. 354а. – 3 арк.

45. Петров В. П. Щоденник розкопів – 1 зош. м. Лубни. 20. IX – 30. IX. 1939 р. Лубенська археологічна експедиція 1939 р. Автограф укр. мовою олівцем // НА ІА НАНУ. – Ф. ІА / Лубенська археологічна експедиція 1939 р. – Спр. 1. – 1–20 арк. 16x20.

46. Петров В. Расова теорія на послугах германського фашизму / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К. : ВУАН, 1934. – Кн. 2. – С. 49–71.

47. Петров В. Готи на Україні та культура полів поховань / В. Петров // Український засів. – Х., 1942. – Чис. 1. – С. 61–65.

48. Петров В. П. Духовная жизнь. Ч. II, б/д. Машинопись // НА ИИМК РАН. – Ф. 35. – Оп. 2. – Д. 317. – 136 л.

49. Петров В. Проти ревізії вчення К. Маркса про родові суспільства / В. Петров // Україна. – К., 1932. – Кн. 1/2. – С. 61–72.

50. Петров В. Расова теорія на послугах германського фашизму / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К. : ВУАН, 1934. – Кн. 2. – С. 49–71.

51. Первая сессия Фольклорной секции ИААЭ АН СССР // Советский фольклор. – 1936. – Кн. 4/5. – С. 429–431.

52. Петров В. Проти ревізії вчення К. Маркса про родові суспільства / В. Петров // Україна. – К., 1932. – Кн. 1/2. – С. 61–72.

53. Петров В. Чергові проблеми вивчення Г. Бабефа і бабувізму / В. Петров // Україна. – 1932. – Кн. 3. – С. 25–36.

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

54. Петров В. П. Вогнезрубна система хліборобства і хліборобський культ вогню / В. П. Петров. – К. : Вид-во Всеукр. Академії Наук, 1932. – 60 с.

55. Петров В. Напередодні : Грахх Бабеф / В. Петров // Життя і революція. – 1933. – Кн. 2. – С. 103–129.

56. Петров В. З студій про передкласове суспільство (Ловецькі і хліборобські культури) / В. Петров. – К. : Вид-во Всеукр. Академії Наук, 1933. – 112 с.

57. Петров В. З історії житла на Україні (Проти буржуазних теорій у дослідженні житла) / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1934. – Т. 1. – С. 75–101.

58. Петров В. [Рецензія] / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1934. – Кн. 1. – С. 183–203. – Рец. на кн. : Третьяков П. Н. Подсечное земледелие в Восточной Европе. – Л., 1932. – 39 с.

59. Петров В. Підсічне хліборобство в Східній Європі. До проблеми передкласового суспільства / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1934. – Кн. 1. – С. 183–203.

60. Петров В. Расова теорія на послугах германського фашизму / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К. : ВУАН, 1934. – Кн. 2. – С. 49–71.

61. Петров В. Тотемізм і родове суспільство. З приводу книги А.Золотарьова «Пережитки тотемизма у народів Сибіри» Л., 1934 / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури АН УРСР. – 1935. – Кн. 5/6. – С. 208–209. – Рец. на кн. : Золотарев А. Пережитки тотемизма у народів Сибіри. – Л., 1934. – 51 с.

62. Петров В. [Рецензія] / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1935. – Кн. 3/4. – С. 19–73. – Рец. на кн. : Морган Л. Дома и домашняя жизнь американских туземцев. – Л., 1934. – 207 с.

63. Петров В. З новішої літератури про родовий лад у давніх германців. З приводу праці А.Д. Удальцова: «Родовой строй у древних германцев» (Известия ГАИМК. – Вып. 107. – М. – Л., 1934) / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1935. – Кн. 3/4. – С. 191–201.

64. Петров В. К вопросу о генетическом изучении охотничьих игр / В. Петров // Советская этнография. – 1935. – Т. 6. – С. 140–177.

65. Петров В. П. Фр. Энгельс про родовий лад у давніх германців. Монографічне дослідження / В. П. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1935. – Кн. 3/4. – С. 19–73.

66. Петров В. К палеонтологии слова «ляда», «лядина» / В. Петров // Язык и мышление. – М. ; Л., 1936. – Кн. 6/7. – С. 43–47.

67. Петров В. Буржуазная фольклористика и проблема стадильности / В. Петров // Советский фольклор. – 1936. – Кн. 1/2. – С. 31–50.

68. Петров В. П. Фр. Энгельс о родовом строе древних германцев. К вопросу о земельных отношениях у древних германцев / В. П. Петров // Вопросы истории доклассового общества : сб. ст. к 50-летию книги Ф. Энгельса

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

«Происхождение семьи». – М. ; Л., 1936. – С. 647–690. – (Труды Института антропологии, археологии и этнографии АН СССР).

69. Петров В. [Рецензія] // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури АН УРСР. – 1937. – № 2. – С. 133–137. – Рец. на кн. : Шмидт А. Очерки по истории Северо-Востока Европы в эпоху родового общества // Из истории родового общества на территории СССР. – М. ; Л., 1935. – С. 13–96.

70. Петров В. Мова й історія матеріальної культури (До постави питання про семантичні зв'язки в мові родового суспільства) / В. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури АН УРСР. – К., 1937. – Кн. 1. – С. 85–107.

71. Петров В. К вопросу о генетическом изучении сельскохозяйственной терминологии (Ф. П. Филин. Исследования о лексике русских говоров. По материалам сельскохозяйственной терминологии, 1936) / В. Петров // Язык и мышление. – 1939. – Кн. 9. – С. 101–134.

72. Петров В. Ф. Енгельс і його вчення про род і фольклор / В. Петров // Народна творчість. – 1941. – Кн. 11. – С. 5–19.

73. Раевский К. А. Наземные сооружения земледельцев междуречья Днепра-Днестра в I тысячелетии н. э. / К. А. Раевский // Советская археология. – 1955. – Вып. 23. – С. 250–276.

74. Рожицин В. Очерки по истории первобытной культуры : лекции, читанные в Коммунистическом университете им. т. Артема в 1922 академическом году / В. Рожицин. – Х. : Держвидав України, 1922. – 236 с.

75. Рутківська Л. Незабутні зустрічі / Л. Рутківська // Українська біографістика : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; редкол. : В. І. Попик (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 383–391.

76. Ситник О. Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951) / О. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 106–133.

77. Ситник О. Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР / О. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2007. – Вип. 10. – С. 254–286.

78. Толочко П. П. Віктор Петров – дослідник українського етногенезу / П. П. Толочко // Петров В. Походження українського народу. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 3–8.

79. Формозов А. А. Русские археологи в период тоталитаризма : историогр. очерки / А. А. Формозов. – М. : Знак, 2006. – 341 с.

80. Юсова Н. Становлення радянської етногенетики (в світлі глотогонічної теорії М. Марра) / Н. Юсова // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 15. – С. 168–189.

81. Blume E. Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit / E. Blume. – Würzburg, 1912. – 213 с.

Андреев Віталій Віктор Петров та його діяльність під час «перебудови» української ...

82. Kossinna G. Das Weichsellend, ein uralter Heimat boden der Germanen / G. Kossinna. – Danzig, 1919. – 155 s.

83. Kossinna G. Germanische Kultur im Jahrtausend nach Chr. Geburt / G. Kossinna // Mannus Bibliothek. – 1932. – S. 40–54.

84. Reinecke P. Aus der russischen Literatur Grabfelder vom Ende der La Tene Zeit und aus der jungeren romischtn Keiserzeit im Gouvennement Kiev / P. Reinecke // Meinzer Zeitschrift. – 1906. – № 1. – S. 42–50.

85. Stampfus R. Germanen in der Ukraine // Germanen-Erbe. Monatschrift fur Deutsche Vorgeschichte / R. Stampfus. – Posen. 1942. – Heft 9/10. – S. 130–140.

86. Tackenberg K. Bastarnen / K. Tackenberg // Volk und Rasse. – 1929. – № 4. – S. 232–244.

87. Tackenberg K. Zu den Funden von Lukaschewka im Bezirk Kischenew Moldau-Republik / K. Tackenberg // Alt-Thuringen Jahreschrift des Museums fur Ur-Fruhgeschichte Thuringens. – 1962/1963. – Bd. 6. – S. 423–424.

Автор досліджував малоизвестные страницы інтелектуальної біографії видатного українського ученого-гуманітарія і письменника Віктора Петрова (В. Домонтовича). В статті освітлено його вклад в теорію і практику отечественної археології – изучение трипольской, зарубинецкой и черняховской археологических культур, вопросы истории первобытного общества, средневековья и др. Доказано, что В. Петров пришел в археологию вследствие реорганизационных процессов, которые охватили советскую науку в конце 1920-х – первой половине 1930-х гг., а не в результате поиска безопасной сферы деятельности, как считает большинство его биографов.

Ключевые слова: В. Петров, интеллектуальная биография, археологические исследования, марксизм, «яфетическая теория», Институт истории материальной культуры.

The author investigates the unknown pages of intellectual biographies of prominent Ukrainian scientist, humanist and writer Viktor Petrov (V. Domontovych). The article highlights the contribution of scientists in the theory and practice of national archeology - studying Trypillya, Zarubintsy and Slavic archaeological culture, on the history of primitive and medieval and other. It is proved that V. Petrov came in archeology due to reorganization processes, covering Soviet science in the late 1920s – early 1930s, not in search of safer areas as most of his biographers says.

Key words: V. Petrov, intellectual biography, archaeological studies, Marxism, «yafetychna Theory», Institute of History of Material Culture.